

POMOGÁTS BÉLA

Lélekforma és identitás

REMÉNYIK SÁNDOR TERMÉSZETI LÍRÁJA

A mögöttünk lévő esztendő októberében a Radnai havasokban: Borberekén és Óradnán töltöttem vagy másfél napot a Reményik Sándor emlékének szentelt ünnepeken. A több mint kétezer méter magasra nyúló Ünökő királyi pompájától uralt magashegyi táj, hasonlóan más erdélyi tájakhoz: a Kolozsvárt körülölelő hegyvidékhez, a nagyenyedi dombokhoz, a Hargita hosszan elnyúló vonulatához vagy éppen Kalotaszeghez, az erdélyi magyar költészet megszentelt tájékaik közé tartozik. Reményik Sándor töltött Borberekén néhány irodalmi tekintetben is termékeny hónapot, nem sokkal a trianoni tragédia után. Az ott született költeményeket gyűjtötte egybe a költő 1921-ben megjelent *Vadvizek zúgása* című verseskötete.

A kicsiny borbereki templomon, amely után az út egy kanyarulatában már feltűnik az Ünökő felhőket ostromló magasa, ma egy szerény kőtábla emlékeztet arra, hogy a költő rövid időre otthonra talált a Radnai havasok zúgó vadvizei között (amelyek, ahogy magam tapasztaltam, ugyanolyan harsogással zúdulnak alá a keskeny völgyben, akár nyolc évtizede). A szép fekvésű Óradnán pedig a nemrég létrehozott Reményik Sándor Kulturális Központ emlékeztet a költőre, és igyekszik közösséggé szervezni az egykori szász bányavároska maradék magyarjait, minthogy Óradnán már évtizedekkel korábban becsukta kapuját a magyar iskola, és a magyar római katolikus templomban is részben román nyelven misézik a városka kilencvenkét esztendő's plébánosa.

Borberek és Óradna, az Ünökő magashegyi világa és az Izvor-patak szűk völgye ajándékozta meg Reményik Sándort az erdélyi táj gazdag élményével: ott jutott tudatára annak, hogy a havasok világának sajátos lelkülete van, és ez a havasi lelkület az ő erdélyi identitásának kialakításában fontos szerepet kapott. Az erdélyi természet, az erdélyi táj mindig is az ottani magyar költészet egyik forrásvidéke volt. Ebben az értelemben a „természet” és a „táj” fogalmát, ahogy erre annak idején Szerb Antal rámutatott, célszerű megkülönböztetni. „A táj – fejtegette irodalmunk és az erdélyi magyar irodalom egyik legkiválóbb értelmezője *Természet vagy táj* című kis esszéjében – mindekelőtt abban különbözik a természettől, hogy nincsen semmi dialektikus jellege, nem áll szemben a társadalommal, nem kapcsolja ki magából az emberi mesterség jelenségeit sem. A tájba beletartozik az ember és az ember műve is. Fontos színe a város a hegy lábánál, a távoli falvak, a várromok és kolostorok, amelyek megváltoztatják a hegyek kontúrjait; sőt a közeli házak is. Mindezek etnikai vagy művészi milyensége még a tisztán természeti jelenségeknél is erősebben befolyásolja a táj jellegét.”

A huszadik századi magyar költészetben igen nagy szerepet kapott a tájnak és a tájban élő kulturális hagyományoknak ez az ihlete. Maga Szerb Antal Babits Mihály esztergomi, Juhász Gyula szegedi, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc és Takáts Gyula dunántúli, József Attila pesti külvárosi élményeire hivatkozik, és (mindehhez hozzátéve) természetesen hivatkozhatunk Áprily Lajos nagyenyedi és parajdi, Reményik Sándor

borberek, Brassó és Nagyszeben környéki, Tompa László székelyföldi, Bartalis János kosályi (Szamos-menti), Dsida Jenő Kolozsvár környéki, Szabédi László mezősegi, Horváth Imre bihari, Horváth István magyarórdi vagy éppen az Erdélyből ugyan fiatalon elszármazott, mégis mindig szülőföldjének szellemi vonzásában és hűségében élő Jékely Zoltán kolozsvári és kalotaszegi költészetére.

A tájban, ahogyan ezt már Szerb Antal is megállapította, mindig ott vannak a történelem emlékei és emlékművei. A magyar tájaknak mindig van egy, mondjuk talán így (Sőtér István egy találó kifejezésével) „második természete”, második természeti képe is, amelyet már az ember alkotott, és amely a történelem súlyos vagy biztató emlékét jeleníti meg: a várromok, a templomok, a kastélyok, a kolostorok vagy éppen a régi parasztporták, pásztorszállások, fűrészmalomok és polgárházak, a falusi és városi történelem emlékei. A magyar tájak magukon viselik a magyar történelem bélyegét és ébren tartják a nemzeti közösség történelmi emlékezetét. Erdélyben is, ahol ennek a közös emlékezetnek igen nagy szerepet kellett vállalnia az ott élő magyarság nemzeti identitásának fenntartásában. Végül, a táj és így az erdélyi táj költői ábrázolása mindig bemutatja a tájban élő emberek köznapit, a népeletet. Az erdélyi magyar líra természeti ihletésének mindig része a természetben élő emberek, nemcsak a magyarok, hanem például a románok egyszerű embersége is, az az elemi humánus, amelytől idegenek a városokban és a közéletben tapasztalt nemzeti elfogultságok és indulatok. Minderre, látni fogjuk, Áprily Lajos és Reményik Sándor költészete is példákat kínál nekünk.

Kuncz Aladár, aki a húszas években, közvetlenül az uralomváltás után igen nagy szerepet vállalt az erdélyi magyar irodalom és így az erdélyi magyarság önismeretének és közösségi öntudatának ápolásában, megerősítésében, a budapesti Nyugatban 1928-ban megjelentetett *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányában maga is az erdélyi tájnak, az erdélyi történelemnek és végül az erdélyi emberek életének ihlető hatásával magyarázta a transzilvánista irodalom létrejöttét és karakterét. A következőket állapította meg: „Erdély (...) földrajzi lény a természeti erők vad lobogásainak megfagyott plasztikája. Keleti és déli határain felette a Kárpátok eurázsiai alakulatai állnak őrt. (...) Erről a páratlanul érdekes természeti színjátékról megigéző erővel beszél Erdélyben minden: hegyalakulatok, szikláknak meglepő változatosságú építményei, a nemes ércekkel telített erek, a csodálatos természeti környezetbe rejtett tavak, nagy só- és mészkőhegyek, áldott hatású ásványvizek, petróleum- és földgázforrások, barlangokban és kőzetekben tömegesen található állatmaradványok, az ásatásoknál kivételes épségben és nagy számban felbukkanó ősember-műveltségi relikviák.”

Az erdélyi magyar költészet egyik gazdag és jellegzetes forrásvidéke éppen az erdélyi természet, az erdélyi táj, a magas hegyek világa ugyanúgy, mint a szelídebb dombvidék, a hegyek között megbúvó falvak és történelmi városok. Ez a természeti ihlet, amely egyszersmind az erdélyi magyar költő otthonosságának és patriotizmusának is forrása, rendre fellelhető akár az első „transzilvánista” nemzedékhez tartozó Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Bartalis János, akár a második nemzedéket képviselő Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő és Szabédi László verseiben. Reményik Sándor természetszemlélete mindazonáltal eltér költőtársainak szemléletétől, mégpedig abban, hogy nála az erdélyi tájnak elsősorban nem történelmi és kulturális színvilága, hanem – mindezeket túl – egyféle transzcendentális üzenete van.

Tavaszy Sándor, aki a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet filozófiai (és teológiai) tekintetben talán leginkább tájékozott képviselője volt, a berlini és

a jénai egyetemen tanult, és magyar nyelven az elsők között (könyvformában) ismertette Oswald Spengler bölcészeti nézeteit, a Pásztortűz című folyóirat 1940-es évfolyamában *Reményik Sándor természetszemlélete* című tanulmányában igen tanulságosan vetette össze Áprily Lajos és Reményik Sándor természeti költeményeit. „Reményiknek a természetszemlélete – fejtette ki – merőben más, mint az Áprilyé, éppen azért, mert más a költői-lelki alkata. Míg Áprily benne él a természetben, annyira, hogy egy-test vele, mint a titka, addig Reményikre nézve gazdag szimbolika s egyben boldog menedékhely. Míg Áprily a természettel való együttélésben nyer alkotó ihletet s így írja verseit, tehát a természettől való misztikus közösségből indul ki, addig Reményik önlelke és a nagy-lét rettenetes meredélyeinek szélén vívja szörnyű küzdelmeit s erről a fórum tremendum-ról menekül el időnként és alkalmasszerűleg a természet világába, hogy ott testi-lelki üdülést találjon. Míg Áprily kifejezetten vizuális költő, aki a természet tér-és időbeli méreteiben mozog, annyira, hogy verseiből a konkrét tér és idő kiszámítható, addig Reményik filozófáló költő, aki az ég és a föld között, mindig vertikális irányban él s mint valami szellemi titán, hol az ég ellen küzd a föld nevében, hol a föld ellen az ég nevében.”

Miként a legtöbb erdélyi költőnek, Reményik Sándornak is számos természeti ihletésű verse van, mindazonáltal költészetében az erdélyi táj ihlete három különleges alkalommal kapott nagyobb szerepet: 1921-es borberekai tartózkodása idején, ennek költői termését a *Vadvizek zúgása* című kötet takarította be, 1933 nyarán, midőn a Brassó környéki hegyekben pihent, ekkor született *Szemeimet a hegyekre emelem* című költői ciklusa, végül 1938 szeptemberében, ekkor a költő a Nagyszében melletti Hohen Rinnén töltött néhány napot, ebből az időből való egyik fontos költői alkotása: a *Visszavert fény*. Valójában minden egyes magashegyi tartózkodás a pihenés, az erőgyűjtés és kissé a visszavonulás, a menedék-keresés alkalma volt: az 1921-es a trianoni lelki meg rázkódtatások, a másik kettő pedig hosszadalmas betegeskedések után.

A Radnai havasokban írott versek rendre lírai képekben mutatják be a magashegyi természetet. A költő önfeledt örömmel adja át magát a havasok, a fenyők, a vadvizek ősi világának. Ahogy *Bevezető énekében* olvassuk: „Most elsüllyed a nagyvilág. / Csak e völgy van, s e vadvizek. / Tőlük tanulok énekelni, / Rájok nézek, bennük hiszek. / Hadd zúgjanak a vadvizek”. Reményik Sándor elmerül a táj varázslatos szépségeikben, s egy kötetre menő versben ad számot élményeiről: *A holt fenyő* és *A fenyők álma* a magasra nőtt fenyvesek méltóságjeljes nyugalmát, a *Szentivánéj a havason* és *Az Ünőkő* a fenséges hegycsúcsokat, a *Hangverseny*, az „*Ördögstoros*” és az *Izvor* az Óradna felé siető vadvizet idézi elénk, és természetesen megjelennek előttünk az ember alkotta „második természet” képei is: *A kis templom a nagy domban*, a *Havasi feszület*, *Az utolsó ház* című versekre gondolok.

A havasok világának Reményik Sándor verseiben nem pusztán ünnepi és ünnepélyes, hanem valójában transzcendens: szinte valóságfeletti jellege van. Az *Ama keskeny út* című versben olvassuk a következő sorokat: „Az ösvény egyre keskenyebb / És egyre zengőbb a szívem. / Úgy zeng, mint egy kristályharang. / Pedig nem rázza senki sem. / Még feljebb gyér fű és moha, – / Majd pusztá gránit, vagy bazalt, / Szélkürtök héjja-riadója, / Vagy síri csend, – minden behalt. / Jövök, nem tudom már mióta. / Egy ismeretlen túlvilág már / Fagyasztó áramot lehel. / Megyek, – ki tudja meddig még. / Ez tán a mennybemenetel.”

A szélben suhógó fenyvesek olykor szorongást keltenek, az ember nélküli vad természet nemcsak megnyugtat, az emberi lény esendőségére, kicsinységére is utal. „Néha

félek – hangzik a *Néba félek* című költeményben – Úgy nyugtalanít ez a suttogás, / Ezek a halk neszek, / Ez az imbolygás, ez az összejátszás / A hátam megett. / E halk hullása nem tudom minek. / Itt nem hull levél, / Tán az Idő pereg.” A költő nem egyszer elámul a monumentális méretek előtt, megsejtve azt az ősi erőt, amely a természetben rejtezik. „A sziklák – írja *A szemérmes sziklák* című versében – itten oly szemérmesek, / Úgy rejtik a bennük lakó erőt, / A lappangó hatalmat”. Ahogy mindinkább beljebb hatol a magashegyek világába, úgy érzi, magával a Teremtő hatalmával találkozik: „*Dicsértessék*” című versének tanúsága szerint Isten papjaként köszön vissza a hegyi ösvényen őt üdvözlő kisgyerekeknek, „*Idill*” a *magasságban* című költeményében pedig arról beszél, hogy a nyári vihar után roskadozó óriás fenyők milyen alázattal állnak a Teremtő előtt. Igen, a havasok világa, amely távol esik az ember világától, Reményik meggyőződése szerint közel van az Istenhez, és a sötét szurdokokból az ormokra hágó magányos költő magával a teremtő erővel találkozik.

Reményik Sándor a maga erdélyi „üzött magyarságában” (hogy Ady kifejezésével éljek, minthogy az *Ember az embertelenségben* költőjének szellemisége nem volt távol attól a szellemiségtől, amelyet a kolozsvári költő kifejezett!), szóval Reményik menedékre és vigasztalásra talált a Radnai Havasok csúcsai és völgyei között. *Kísérő levél borbereki verseimhez* című későbbi költeményében, amelyet számos versében megörökített barátjához, Szőcsné Szilágyi Piroska festőnőhöz intézett (ő tervezte a *Vadvizek zúgása* címlapját), arról az ünnepi érzésről tesz vallomást, amelyet a havasok világtól kapott: „Mi felfedeztünk egy darab világot: / Új Kolumbuszok, új Amerikát: / Es az a világ minket ünnepel. / Hallod, hogy harsonáz az éji szél? / Ma felénk hozsanáz a rengeteg, / És felénk remeg minden tú-levél. / rajtunk keresztül beszél *Borberek*, / beszél fennszóval, beszél a világnak! / Mint a szülő az apró gyermeket: / Mi szólni tanítjuk a Mammuth-fákat!”

Ezt követve, jóllehet a közbülső időben is születtek Reményik Sándor költői műhelyében a természethez kötődő versek (*Őszi erdőn hamvadó parázs*, *Halotti beszéd a hulló levelekhez*, *A nagy piktor*, *Amíg egy falevél le hull*, stb.) közel másfél évtizednek kellett eltelnie, hogy a költő ismét az erdélyi tájban találja meg azt az engesztelő otthonosságot, amelyre a közéleti nyugtalanságok, a kínzó betegségek következtében annyira szüksége volt. 1933 augusztusában a Brassó-környéki hegyekben töltött némi időt, és a Nagykovács-hegyormának közelében írta *Szemeimet a hegyekre emelem* című költői ciklusának tizenkét darabját. A versciklus címe a *121. zsoltárra* utal: „Szemeimet a hegyekre emelem. Onnan jön segítségem.” Ezt a zsoltárszöveget idézi a ciklus első, *Még egyszer* című darabja is. Valóban, Reményik Sándor költői sorozata, hasonlóan a korábbi borbereki versekhez, ezúttal is azt az ünnepi, mi több, szakrális élményt örökíti meg, amelyet a magashegyek világában mintegy az örökkévalósággal találkozással élhetett át. A *Négy nap* című négy soros erről így beszél: „Négy ragyogó, verőfényes, igaz nap. / Négy naptárból kiszakított aranylap. / Négy örökkévalóságba iktott, / Kibeszélhetetlen, boldog, mély titkok.”

A havasok sziklavilága az örökkévalóság, a transzcendens létezés költői metaforája lesz. A *Jó komoly barátok* című versben a következők olvashatók: „Ezek a sűrű, hallgatólag kőszálak / Papok, s nem prédikálnak, / Próféták, de senkit nem feddenek, / Se vétkes királyt, se vak népeket. / Csak állnak s várnak / Mindenkit, aki fáradt.” A *Kő-evangélium* című versben az isteni kinyilatkoztatás mitikus szövegeivel veti egybe a sziklák törésvonalait, rajzolatait: „Alul / szeszélyes rajz cifrázza a követ. / Runák, rovások, hieroglifek: / Kő-evangélium / A föld történetéből / Egy ősi, titokzatos fejezet.

/ Felírva találgatok ezeket / A Nagykőhavason. / Írták az áradó és apadó / S lassan visszavonuló tengerek / Anno egyben, / Ama első napon. / Az Embernek előtte. / Mikor csak Isten volt és a hegyek.”

Reményiket mindenekelőtt a havasok monumentalitása, mondhatnám így is: „istenközelsége” nyugózi le. *Találkoztam a szabadsággal* című versében, a ciklus tizenegyedik darabjában a brassói Fellegvár magasságából tekinti át a tájat, és a történelmi rom méreteit veti össze azokkal a jóval hatalmasabb méretekkal, amelyeket a láthatáron magasodó havasok: a Bucsecs, a Csukás, a Királykő és a Nagykőhavas (megannyi kétezer méter feletti vagy ahhoz közelítő csúcs!) mutatnak: „mily nagy erősség ez itt, nézve letről, / S mily vakondtúrás fentről, a hegyekről (...) E fellegvár alattuk mily avas.” A költő ebben a havasi magasban találkozik a nagybetűs Szabadsággal: „Ment nagy léptekkel: világ száműzötte, / Fenyőszag tömjénezett körülötte (...) Ment az embertől egyre távolodva, / Ment csúcsról-csúcsra, csillagtávolokba, / Kissé túldrága volt méltatlanoknak: / Vitte ajándékol – az angyaloknak.”

A magashegyek világa a valóság feletti léttel érintkezik, a havasoknak mitikus jelentősége van, Reményik Sándor mindazonáltal megőrökíti a köznapi élet emberközeli jeleneteit is. Az *Együgyű mennyország* című (ötödik) vers egy román pásztorgyerek alakját rajzolja meg, akivel a költő egy hegyi ösvényen találkozott: „Pásztorgyerek. A szava idegen. / A szeme mosolyog. / Nincs benne gyűlölet, sem félelem. / Tetszik nekem.” Ez a kis életkép szinte ugyanazt a helyzetet örökíti meg, mint Áprily Lajos emlékeztető költeménye, az „erdélyi gondolat” egyik „alapverseként” ismert *Tetőn*. Áprily verse a költő zaklatott, nyugtalan közérzetéről tesz vallomást, ezt a nyugtalanságot a trianoni végzést követő hónapokban kellett átélnie, midőn ő maga is úgy érezte (akárcsak közel kétfélmillió erdélyi magyar), hogy „Minden összeomlott”. Áprily Lajos a friss történelmi tapasztalat iszonyú terhe elől ment, szinte menekült fel a hegyek közé, ott sikerült békítő élményeket szereznie: „Ott lenn: zsidogott még a völgy a láztól. / Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor. / Es békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az esztenája”. Az Áprily versében megidézett pásztor ugyanúgy román volt, miként Reményik pásztorgyereke, aki maga is az egyszerű emberek minden gyűlölettől távoli érzésvilágát jeleníti meg: „Tudja, hogy őt is Isten teremtette. / S nem tudja, hogy az urak mit forralnak / Párizsban, Bukaresten, Budapesten (...) az együgyűek mennyországja nyílik / Szívében kéken, mint az encián”. Igen, Áprily is, Reményik is a politikától távol élő egyszerű pásztoemberrel találkozáva élhette át azt a békítő érzést, amelyre a zajló közéletben szerzett gonosz tapasztalatok nyomán szüksége volt.

Akárcsak a *Tetőn* transzilvánista vallomását megfogalmazó költője Reményik Sándor számára is a hegyek világa adott menedéket a társadalomban tapasztalt konfliktusokkal szemben. Ezt a menedéket találta meg végül a Szebeni havasokban, a Hohe Rinne vidékén 1939 szeptemberében. Az ott és ekkor írott öt költemény, amely az 1940-es *Magasfeszültség* című kötetben került az olvasók elé, arról az engesztelő érzésről ad számot, amely a költőt az erdélyi tájban, a magashegyi környezetben fogta el. A *Visszanyert fény* című költemény a súlyos betegség után megtalált gyógyító békéről beszélt: „Sötét a fenyves, sötét a világ. / Mögöttem messze, milyen messze már / Fülledt, gyötrelmes kórházi szobák – / Végnélküli orvosi rendelők – / Tátongnak, mint vak, süket folyosók. / Ó – és itt – most – sziklák, fenyők, erdők, / Gyanta, tömjén, olajok, illatok / Es balzsamok. / Nem is ezen a világon vagyok.”

Reményik Sándor, miként korábban életének két nehéz szakaszán, most is a végtelennel és az örökléttel való találkozás ünnepi élményét élte át. Ez az ünnepi élmény

nem csak a vigasztalódást hozta el számára, hanem a létezés transzcendens távlatainak újólagos megérzését is. *Csak ítéletnapján* című költeményében a hatalmas fenyőszálak mint „misztikus, mohos óriások” jelennek meg, és egyszerre figyelmeztetnek az isteni kegyelemre és a végső ítéletre: „Fenn a magasban roppant zöld karok / Amerre elmegyek – csak *áldanak*. / Minden rohan, vétkes és ostoba, / Szent, szent a Mozdulatlanság Ura. / Misztikus, mohos óriások. / Főpapi erdő. Hogyha egyszer ez / *megindul* és rohamra orgonál: / Egész biztos: Ítéletnapja lesz.”

Végül is Reményik Sándor az erdélyi természetben, a havasok zord világában az istenközelség vallási élményével találkozott, és ez az élmény adott szakrális vigasztalást a társadalmi és személyes lét gyötrelmes drámaiban. Egyszersmind megerősítette az erdélyi költő identitástudatát, és kifejezte azt a mentalitást, kinyilvánította azt a lélekformát, amely a transzcendens tapasztalat: a biztos istenhit távlatában, ennek bizonyosságától vezetve mutatta fel egy kisebbségi sorsba taszított emberi közösség költőjének önmagáról kialakított képét és hivatástudatát. Az erdélyi táj költői reflexiója ilyen módon nemcsak a természeti élmény kifejezésére szolgált, hanem a személyes költői világkép és hitvallás megalapozására is.

